

Щелкунов А.О.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ У ПІДЛІТКІВ НАРКОМАНІЇ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Слов'янський державний педагогічний університет

Анотація

Щелкунов А.О. Структура концептуальної моделі профілактики у підлітків наркоманії засобами фізичної культури.

У статті “Структура концептуальної моделі профілактики у підлітків наркоманії засобами фізичної культури” викладено психологічні механізми формування в підлітків потягу до вживання наркотиків. Обґрунтовано ефективність засобів фізичної культури й спорту в профілактиці наркоманії. Подано педагогічну структуру концептуальної моделі фізичної й соціальної реабілітації підлітків, що страждають на наркоманію.

Ключові слова: наркоманія, профілактика, реабілітація, корекція, фізична культура, шкідливі звички.

Аннотация

Щелкунов А.О. Структура концептуальной модели профилактики у подростков наркомании средствами физической культуры.

В статье «Структура концептуальной модели профилактики у подростков наркомании средствами физической культуры» изложены психологические механизмы формирования у подростков влечения к употреблению наркотиков. Обоснована эффективность средств физической культуры и спорта в профилактике наркомании. Представлена педагогическая структура концептуальной модели физической и социальной реабилитации подростков, страдающих наркоманией.

Ключевые слова: наркомания, профилактика, реабилитация, коррекция, физическая культура, подростки, вредные привычки.

Abstract

Schelkunov A.O. The teoretical and methodical basis drug taking prophylaxis by means of physical training and sport among teen-agers.

This article deals with psychological mechanisms of formation of bent for the use of drugs among teen-agers. The effectiveness of means of physical training and sport in preventive of drug taking is grounded in the article. The pedagogical structure of conceptual model of physical and social rehabilitation of teen-agers suffering from drug taking is also given.

Key words: drug taking, prophylaxis, rehabilitation, correction, physical training, teenagers, harmful habits.

Постановка проблеми. Загрозлива тенденція поширення наркоманії в нашій державі та за кордоном досить активно обговорюється у спеціальній літературі [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Такі відомі вчені, як А.Г.Ахромова [1],

В.Г.Григоренко [3], В.П.Моченов [4], Л.С.Фрідман [6], аргументовано стверджують про те, що старший підлітковий вік з його морфологічною, функціональною поведінковою перебудовою є тим критичним періодом генезису, коли під впливом загальної, нервової, ендокринної реактивності значно підвищується ризик виникнення різних пограничних нервових, психічних та емоційних розладів та пов'язаних з ними різноманітних поведінкових девіацій [2, 3]. У зв'язку з цим, ряд учених [2, 4, 5, 6, 7] стверджують, що необхідно глибинно вивчити мотиви, потреби та причини, що спонукають підлітків цього віку до вживання наркотичних речовин.

У літературі має місце думка про те, що потяг підлітка до вживання наркотиків є результатом особистісного психологічного неблагополуччя і відображає процес аномального його розвитку [1, 2, 3, 4, 5, 7].

Зокрема, виділяються такі причини:

а) нездатність підлітка до продуктивного виходу із ситуації ускладнення задоволення актуальних життєво важливих потреб;

б) несформованість і неефективність засобів психологічного захисту, що дозволяють підлітку справлятися з емоційною напругою.

Багато авторів [1, 2, 3, 4, 5, 6] стверджують, що джерело внутрішніх конфліктів та девіантної поведінки підлітків міститься у розбіжності між реальною та ідеальною самооцінкою, що особливо яскраво проявляється у старшому підлітковому віці.

Очевидно, що розбіжності між Я – реальним і Я – ідеальним породжують велике напруження, способи зняття якого підлітку не завжди відомі, доступні, зрозумілі [2, 3, 5, 6, 7]. А ось такий спосіб зняття напруження, як наркотик, і відомий, і зрозумілий, і доступний, і що дуже важливо – цікавий [1, 5, 6, 7]. Тому завдання психокорекційної роботи з Я – концепцією у підлітковому віці полягає в тому, щоб навчати підлітка:

по-перше, нейтралізації психічної напруги, яка виникає у процесі його розвитку;

по-друге, переведення психічної енергії, що складає зміст напруги, в енергію, яка спрямована на особистий розвиток, на придбання і розкриття нових можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Немає сумніву, що у викладеному аспекті велике навчальне, виховне, регулювальне, корегувальне та реабілітаційне значення має фізична культура і спорт. Це, як стверджує В.Г.Григоренко [2, 3], пов'язане з тим, що в шкільному віці одночасно з фізичними змінами відбувається глибока перебудова психіки, що зумовлюється не тільки фізіологічними чинниками, але й значною мірою психосоціальним впливом. Прагнення підлітків порівнювати себе з однолітками посилює стеження за своїм тілом, що викликає стійку заклопотаність, тривогу, конфліктогенні реакції на зовнішні оцінки та зауваження. У такій ситуації підлітки схильні до переоцінки дійсних та уявних відхилень від норми, особливо щодо свого тіла [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Динаміка фізичного розвитку, таким чином, впливає на самооцінку та почуття особистісної значущості підлітка. Оскільки підлітки відрізняють

соціальну реакцію на зміни їхньою фізичної зовнішності і стану, вони включають її в уявлення про себе [3, 5, 7]. Чимало криз та конфліктів у цей період пов'язано з неадекватним, неуважним або образливим ставленням до них дорослих, які таким чином провокують формування у них асоціальної поведінки [2, 3, 4, 5, 6, 7].

Протягом останніх років в Україні розвиваються та апробовуються різні напрямки профілактики наркотичної залежності у підлітковому середовищі, однак втілення ефективних основ превентивних стратегій відбувається з великими труднощами. Швидка залежність, трудомісткість, довготривалість, низька ефективність лікування і реабілітації наркозалежних підказують, що основний акцент треба робити на попередження, первинну профілактику. На думку видатних учених, таких як В.Г.Григоренко [2, 3], В.П.Моченов [4], Л.С.Фридман, Н.Ф.Флеминг, Д.Г.Робертс [6], П.М.Якобсон [7], необхідно змінити всю ідеологію і стратегію антинаркотичної діяльності. Досвід показує, що ефективність засобів фізичної культури та спорту у профілактичній діяльності з охорони та укріплення здоров'я, у боротьбі з наркоманією, алкоголізмом та правопорушеннями дуже висока, особливо у підлітковому середовищі [1, 2, 3, 4, 5, 6].

На жаль, величезний профілактичний, корекційний і реабілітаційний антинаркотичний потенціал, що закладений у фізичній культурі і спорті, не може бути реалізований без спеціально розроблених педагогічних технологій, упровадження нових організаційних форм фізкультурно-спортивної роботи [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Мета дослідження. У зміненому контексті метою нашої роботи є наукове обґрунтування структури концептуальної моделі профілактики наркоманії у підлітків засобами, методами та формами фізичної культури і спорту.

Результати дослідження. У процесі дослідження для вирішення наукових завдань ми використали такі методи: ретроспективний аналіз літературних джерел, анкетування, педагогічні спостереження, психологічні та рухові тести, методи математичної статистики.

Дослідницька робота була реалізована на базі загальноосвітніх шкіл № 1, 8, 10, 15 м. Слов'янська Донецької області, кафедри теоретичних, методичних основ фізичного виховання і реабілітації (завідувач - доктор педагогічних наук, професор Григоренко В.Г.) і кафедри методики викладання спортивно-педагогічних дисциплін (завідувач - кандидат педагогічних наук, доцент Віцько С.М.) Слов'янського державного педагогічного університету. У дослідженні взяли участь 320 учнів віком 11-17 років. Дослідницька робота проводилася трьома етапами з 1998 по 2003 р.

Результати наших досліджень свідчать про те, що небагато (11,3 – 17,3%) школярів систематично займаються спортом. Цей показник статистично достовірно не змінюється з віком ($t=1,85$, $p > 0,05$). За нашими даними, учні, що займаються спортом (75,3%, $t=3,82$, $p > 0,001$), в основному не курять, не вживають спиртних напоїв та наркотичних речовин (табл. 1).

Поширеність шкідливих звичок значно вища у школярів, що не займаються спортом. Наркотичні речовини цей контингент вживає вже в 11-літньому віці, а окремі (5,9 %) юні спортсмени – у віці 16 років.

Таблиця 1

Поширеність наркоманії і шкідливих звичок у школярів з різним ставленням до занять спортом, %

Вік, років	Контингент обстежуваних					
	Юні спортсмени			Школярі, що не займаються спортом		
	Шкідливі звички					
	Наркотики, токсичні речовини	Тютюно-паління	Алкоголь	Наркотики, токсичні речовини	Тютюно-паління	Алкоголь
11	-	-	-	2,3	3,5	14,0
12	-	-	-	6,4	6,4	24,5
13	-	-	5,9	21,5	10,8	38,7
14	-	6,7	13,3	29,6	17,3	56,8
15	-	12,5	12,5	43,0	22,1	61,6
16	5,9	11,8	17,6	53,1	22,2	77,8
17	6,7	13,3	20,0	57,8	21,1	84,4

Тютюнопаління і вживання алкогольних напоїв у школярів (75,8%), що не займаються спортом, ми виявили також у віці 11 років. Серед юних спортсменів виявлено вживання алкогольних напоїв (в основному пива) тільки з 13-річного віку (51,4%), а тютюнопаління – з 14 років (49,5%). В усі вікові періоди показники школярів, що не займаються спортом, за поширенням шкідливих звичок вищі ($t=3,85$, $p > 0,001$).

Аналіз результатів анкетування показує взаємозв'язок поширення наркотиків і шкідливих звичок у школярів різного контингенту: як правило, учні, що вживають наркотики (57,6%, $t=3,19$, $p < 0,001$), курять і випивають алкогольні напої. Найбільше ця закономірність виявляється у школярів, що не займаються спортом.

Контингент учнів, що не вживає наркотики, в основному не курить, але багато респондентів (віком 16-17 років) указують, що вони віддають перевагу пиву (87,6%, $t=4,51$, $p < 0,001$).

Незважаючи на перевагу юних спортсменів щодо поширеності шкідливих звичок, необхідно констатувати, що окремі юні спортсмени курять (21,3%), розпивають алкогольні напої (15,3%) і вживають легкі наркотики (2,9%). Очевидно, цей контингент навряд чи розраховує на успіх у спорті.

Результати нашого дослідження показують у цілому тривожну ситуацію в системі профілактики споживання наркотиків. Серед основних причин, що впливають на поширення наркоманії і токсикоманії в

підлітковому середовищі, одне з перших місць (87,9%, $t=4,58$, $p<0,001$) займає легка доступність психоактивних речовин. Важливим чинником наркотизації є зниження в більшості дітей і підлітків превентивного психологічного захисту і низький ціннісний бар'єр.

Неповнолітній, що вживає наркотики, перебуває у своєрідній соціально-психологічній ситуації: з одного боку – масове розповсюдження наркотиків, потужний пресинг рекламних пропозицій нового стилю життя та інших відчуттів, які пов'язані з наркотизацією, у співвідношенні з панівними у підлітка мотивами зацікавленості (29,3%) та наслідування (18,4%), з другого – розгубленість та некомпетентність педагогів [58,4%), соціальних працівників (12,3%), батьків (29,3%), з третього – пасивна боротьба правоохоронних структур зі споживачами психоактивних речовин (76,8%).

Ситуація ускладнюється ще й через те, що у недалекому минулому алкоголізація та токсикоманія були долею підлітків з неблагополучних сімей, батьки яких ведуть асоціальний спосіб життя.

На сьогодні число молодих наркоманів поповнюють підлітки з благополучних верств суспільства, сімей з високим достатком. Саме діти з цих сімей формують особливу підліткову субкультуру, головними цінностями якої є вільне, гедоністичне проведення часу у поєднанні з наркотизацією як певним способом життя.

Аналіз показує, що рівень матеріального стану батьків має певний вплив на розповсюдженість наркоманії та шкідливих звичок. Найбільша перевага надається сім'ям із середнім достатком. Як правило, батьки в таких сім'ях мають вищу освіту, активно займаються вихованням дітей. Про це свідчать і самі респонденти (78,3%).

За нашими даними, у батьків з низьким і високим рівнем матеріального стану підлітки однаковою мірою піддаються шкідливим звичкам ($t=3,18$, $p<0,001$). У сім'ях з низьким достатком батьки часто (68,3%) змінюють місце роботи, перебиваються випадковими заробітками (75,1%). Вони, у своїй більшості, курять чи вживають спиртні напої, мало уваги приділяють дітям. Освіта у батьків, як правило, середня (89,2%).

У сім'ях з високим достатком підліткам часто (73,6%) дають кишенькові гроші. Вони, зважаючи на матеріальні досягнення батьків, хочуть бути лідерами в класі. На жаль, у багатьох (64,9%) це не виходить звичайним шляхом, і підлітки намагаються знайти опору.

Вживання наркотиків, тютюнопаління, спиртні напої – компоненти, що забезпечують цю базу. Батьки таких школярів акцентують увагу на “здобутті” грошей (97,3%), не приділяють достатньої уваги вихованню дітей.

Безперечно, у наш час основне завдання профілактики наркоманії та шкідливих звичок – надати сім'ї психолого-педагогічну підтримку, особливо тим сім'ям, які не справляються із завданнями виховання своїх дітей.

Велику роль у формуванні особистості підлітків, схильних до шкідливих звичок, відіграє сім'я та умови розвитку у ранні роки життя. Найпоширенішим захворюванням серед батьків учнів “групи ризику” був алкоголізм: здорові тільки 28,7% батьків і 67,6% матерів. У більшості

випадків (82,5%) підлітки з раннього дитинства виховувалися в умовах дисгармонії сім'ї. Це говорить про те, що джерелом чи сприятливим середовищем для розвитку патології особистості та поведінки була неблагополучна сім'я. Діти залишились покинутими, не одержали в сім'ї необхідного морального виховання, були позбавлені почуття захищеності, теплоти та сердечності у ставленні до них батьків.

У результаті негативного емоційного клімату у сім'ї, психотравмувальних наслідків у ранні роки життя виростаючи, діти не відчували прив'язаності до близьких. Це вплинуло на їхню поведінку в дитячому колективі – спостерігалися задержаність (54,9%), неслухняність (27,5%), прогули у школі (15,4%), бродяжництво (5,9%). Антисуспільні форми поведінки формували злочинні нахили, приводили до груп підлітків із порушенням форм поведінки, що сприяло ранньому вживанню наркотиків.

Результати обстеження, особистий досвід роботи переконують у тому, що у дітей з асоціальною поведінкою (68,5%, $t=3,18$, $p<0,001$) за відсутності належної системи стосунків послаблений соціально-пізнавальний інтерес. Такі підлітки (49,8%) на питання «Чи любиш ти своїх батьків?» відповідають негативно. Складаються конфліктні стосунки, які поглиблюються ще й тим, що діти (37,5%), як правило, не товаришують з однокласниками чи учнями школи, а знаходять колектив, який втягує їх у наркотичну та іншу залежність. Суттєві відхилення в моральному, вольовому й фізичному розвитку дітей і підлітків потребують певної специфіки виховної роботи та різних корекційних рухових режимів, привабливих видів спорту.

Нам необхідно практикувати різноманітні форми взаємодії освітніх закладів з батьками: загальношкільні, класні, батьківські збори, батьківські конференції, батьківський всеобуч, батьківський колоквиум, спільні заходи сім'ї та школи (свята, змагання, походи, екскурсії), спеціальні телепередачі з фізичного виховання на муніципальних каналах. При освітніх установах повинні діяти ради профілактики, ради педагогів та батьків.

Висновки

На основі даних про динаміку розповсюдження шкідливих звичок і наркоманії серед підлітків, про чинники, що негативно впливають на поведінку школярів з асоціативним типом поведінки, про вікові, психологічні та фізичні закономірності онтогенезу підлітків розробили концептуальну модель профілактики наркоманії серед школярів і молоді. Глибокий аналіз системи методичних принципів соціальної педагогіки, корекційної педагогіки, теорії фізичної культури, спортивної педагогіки дозволили нам гіпотетично та експериментально збудувати цю модель як етапну структуру, зміст якої розкривається системою спеціальних педагогічних та психологічних корекційних завдань.

Вирішення цих завдань необхідно здійснювати такими трьома етапами: спонукальний, формувальний та етап удосконалення.

На спонукальному етапі (11-12 років) викладач вирішує такі завдання: залучення дезадаптованих підлітків до систематичних занять

фізичними вправами, створення передумов для формування позитивної мотивації, інтересу до фізично-спортивної діяльності, психолого-педагогічне діагностування особистості, формування уявлень про Я-концепції особистості підлітків.

Формувальний етап (13-14 років) передбачає вдосконалення індивідуальних засобів і методів корекції психологічного стану у поєднанні з комплексним розвитком адаптаційних можливостей, фізичних здібностей, працездатності; виховання морально-вольових та моральних якостей; адаптацію підлітків до сучасних умов навчально-виховної роботи школи.

На етапі вдосконалення (15-17 років) здійснюється формування стійких моральних звичок та досвіду поведінки, корекція психофізіологічних якостей, виховання вольових якостей, формування моральних та духовних цінностей, стійкого інтересу до систематичних занять фізичною культурою і спортом та здорового способу життя.

Кожний етап складної педагогічної системи був реалізований на основі базових закономірностей впливу індивідуально дозованого фізичного навантаження, яке сприяє зниженню у підлітків стурбованості, емоційної напруги, здійснює виражений антистресовий ефект і нормалізує психоемоційну сферу, знижує агресивність (89,3%, $t=5,61$, $p<0,001$), збільшує впевненість у собі (85,8%, $t=3,26$, $p<0,001$), покращує самопочуття (98,3%, $t=5,49$, $p<0,001$), сприяє зняттю фрустрацій (76,8%, $t=4,81$, $p<0,001$).

На кожному занятті корекційною фізичною культурою і спортом ми створювали умови для виникнення стану нервово-м'язової релаксації, яка, на думку В.Г.Григоренка [2, 3], має виражений терапевтичний ефект. У викладеному контексті ми використовували фізичне навантаження різної потужності і функціонального напрямку як незамінний засіб розрядки й нейтралізації негативних емоцій, що викликають у підлітків хронічну нервову перенапругу.

Ми встановили, що особливо корисні у цьому сенсі заняття (89,7% відповідей респондентів, $t=6,81$, $p<0,001$) фізичними вправами у вечірній час, які знімають негативні емоції, накопичені за весь день, нейтралізують надлишок адреналіну, який виділяється внаслідок стресів.

Реалізація етапної структури концептуальної моделі профілактики наркоманії у підлітків базувалася на феномені впливу фізичного навантаження на посилене виділення ендорфинів у кров [1, 4, 5, 6, 7]. Під час інтенсивного тренування їх кількість у крові збільшується у 5 разів ($t=8,61$, $p<0,001$) і затримується у підвищеній концентрації протягом 3-5 годин. Ендорфини викликають стан своєрідної ейфорії, відчуття радості, фізичного і психічного комфорту, затамовують почуття голоду, болю, невпевненості у собі і, отже, значно покращують настрій підлітків [4, 5, 6, 7].

У процесі реалізації концептуальної моделі профілактики наркоманії серед підлітків ми вдосконалювали такі напрямки їхньої адаптації у суспільно-соціальні відносини країни:

- переробляли з урахуванням усіх значущих регіональних особливостей та обраної стратегічної лінії програмно-методичне забезпечення сучасної системи фізичного виховання молоді України;
- розробляли системи методичного забезпечення для здійснення навчальної та інформаційно-пропагандистської роботи з формування ідеалів та принципів олімпізму серед молоді як потужного педагогічного стимулу до формування здорового способу життя, інтересу до занять фізичною культурою і спортом як засобу профілактики наркоманії та асоціальної поведінки.

Реалізація концептуальної моделі профілактики наркоманії серед підлітків дозволила отримати значний корекційний ефект, який дозволяє стверджувати, що педагогічний підхід науково обґрунтований і має практичну цінність.

Література

1. Ахромова А.Г. Медико-биологические, социальные и правовые аспекты наркомании. - Краснодар, 2001. - 138 с.
2. Григоренко В.Г. Профессионально-педагогическая мотивация и технология ее формирования. – О.: Изд-во ЮГПЦ им. К.Д.Ушинского, 2003.- 148 с.
3. Григоренко В.Г. Теория дифференциально-интегральных оптимумов педагогических факторов в физической и социальной реабилитации человека. - М.: Фонд социальных изобретений России, 1996. - 160с.
4. Моченов В.П. Спорт против наркотиков // Физическая культура. - 1999. - № 3-4.- С.61-64.
5. Родителям о наркотиках и наркомании / Авт.-сост.: Г.Ананьева, Т.Андреева, В.Ловчев. – Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 1999. - 28 с.
6. Фридман Л.С., Флемина Н.Ф., Робертс Д.Г., Хайман С.Е. Наркология: Пер. с англ.- М.; - СПб.: Бинум; Невский Диалект, 1998. - 318 с.
7. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. - М.: Педагогика, 1969. - 210 с.